

Herbert Marcuse

Represivna toleranca

Ta esej¹ raziskuje idejo tolerance v naših razvitih industrijskih družbah. Sklene se z ugotovitvijo, da bi udejanjenje cilja tolerance zahtevalo netoleranco do vladajočih politik, stališč in mnenj ter razširitev tolerance na politike, prepričanja in mnenja, ki so zaničevana ali zatirana. Z drugimi besedami, danes se ideja tolerance spet pojavlja kot tisto, kar je bila na začetku, ob svitu novega veka: kot pristranski cilj, prevratniški, osvobajajoči pojem in praksa. In obratno, kar se danes razglašča in prakticira kot toleranca, v mnogih najučinkovitejših oblikah služi zatiranju.

Avtor se popolnoma zaveda, da ni sedaj nobene oblasti, avtoritete ali vlade, ki bi spreminjala osvobajajočo toleranco v prakso, zato verjame, da je naloga in dolžnost intelektualca priklicati in ohraniti zgodovinske možnosti, za katere se zdi, da so postale utopične - da je njegova naloga predreti konkretnost zatiranja in tako odpreti miselni prostor, v katerem bo lahko družba pripoznana kot to, kar je in kar počne.

Toleranca je sama sebi cilj. Odprava nasilja in zmanjšanje zatiranja na obseg, ki je potreben za zaščito človeka in živali pred krutostjo in agresijo, so prvi pogoji za oblikovanje humane družbe. Takšna družba še ne obstaja. Bolj kot kdaj koli prej nasilje in zatiranje na globalni ravni onemogočata napredovanje k njej. Demokratične in avtoritarne vlade v enaki meri razglašča-

---

¹ Ta esej je posvečen mojim študentom na Brandeis University.

jo, prakticirajo in branijo nasilje in zatiranje kot strašilno sredstvo proti nuklearni vojni, kot policijsko delovanje proti prevratu, kot tehnično pomoč v boju proti imperializmu in komunizmu in kot metode za umiritev v neokolonialističnih masakrih. Istočasno pa vzgajajo ljudi, ki so jim podrejene, da prenašajo takšna ravnanja kot nujna za ohranjanje statusa quo. Toleranca je razširjena na politične ukrepe, pogoje in načine ravnanja, ki jih ne bi smeli tolerirati, ker ovirajo, če že ne uničujejo možnosti, da bi ustvarili bivanje brez strahu in bede.

Ta vrsta tolerance krepi tiranijo večine, proti kateri so protestirali avtentični liberalci. Politično mesto tolerance se je spremenilo: potem ko je bila bolj ali manj molče in ustavno umaknjena iz opozicije, se je vzpostavila kot prisilno obnašanje glede na etablirano politiko. Toleranca prehaja iz aktivnega v pasivno stanje, od prakse k nepraksi: laissez-faire vzpostavljenih organov. Prav ljudstvo tolerira vlado, ki v zameno dopušča opozicijo v okviru, ki ga določajo vzpostavljene oblasti.

Toleranca do radikalnega zla se zdaj prikazuje kot dobro, ker služi vzdrževanju celote na poti k izobilju ali k večjemu izobilju. Toleriranje sistematičnega poneumljanja otrok in odraslih z reklamo in propagando, sproščanje destruktivnosti v agresivni vožnji, rekrutiranje v posebne enote in njihovo usposabljanje, nemočna in dobrohotna toleranca do neprikrite goljufije pri prodaji blaga, do razsipništva in načrtovanega zastaranja blaga niso nikakršna popačenja ali odstopanja, temveč bistvo nekega sistema, ki toleranco postavlja kot sredstvo, s katerim ovekoveča boj za obstanek in zatira alternative. Avtoritete na področju vzgoje, morale in psihologije se glasno zgražajo nad povečanjem mladinskega kriminala, manj glasno pa nad ponosnim prikazovanjem (v svetu, dejanjih in na slikah) vedno močnejših izstrelkov, raket in bomb - temu vrhuncu zločinstva celotne civilizacije.

Po dialektični tezi celota določa resnico - ne v smislu, da je celota pred ali nad svojimi deli, temveč da njena struktura in funkcija določata vsako posebno stanje in odnos. Tako v represivni družbi celo naprednim gibanjem preti, da se sprejmejo v svoje nasprotje, kolikor, ko sprejmejo pravila igre. Da navedemo najbolj kontroverzen primer: uresničevanje političnih pravic (kot so volitve, pisanje pisem tisku, senatorjem, protestne demonstracije, ki se od vsega začetka odpovedujejo nasilnosti) v družbi popolnega upravljanja služi krepitvi tega upravljanja, tako da potrjuje obstoj demokratičnih svoboščin, ki so v dejanskosti že zdavnaj spremenile svojo vsebino in izgubile svojo učinkovitost. V takem primeru postane svoboda (prepričanja, združevanja in govora) instrument, ki odpravlja hlapčevstvo. In vendar (in samo tukaj kaže dialektična teza svoj polni namen) ostaja eksistenca in uresničevanje teh svoboščin predpogoj za popolno vzpostavitev njihove prvotne opozicijske funkcije ob

predpostavki, da se napor za prekoračitev njihovih omejitev (ki si jih pogosto same naložijo) okrepi. Na splošno sta funkcija in vrednost tolerance odvisni od enakosti, ki vlada v družbi, v kateri se toleranca izvaja. Toleranca sama ostaja podvržena širšim kriterijem; njenega dometa in njenih meja ni mogoče definirati glede na vprično družbo. Z drugimi besedami, toleranca je samo tedaj sama sebi cilj, če je resnično univerzalna in če jo izvajajo tako vladajoči kot vladani, gospoda in hlapci, biriči in njihove žrtve. Taka univerzalna toleranca je možna samo tedaj, ko noben dejanski ali domnevni sovražnik ne zahteva vzgoje in usposabljanja ljudi za vojaško nasilje in uničevanje v imenu nacionalnega interesa. Dokler ti pogoji ne prevladajo, so pogoji tolerance "obremenjeni": opredeljeni in določeni so z institucionalizirano neenakostjo (ki je gotovo združljiva z ustavno enakostjo), kar pomeni z razredno strukturo družbe. V taki družbi je toleranca *de facto* omejena na območje legaliziranega nasilja ali zatiranja (policija, vojska, nadzorniki vseh vrst) in s privilegiranim položajem vladajočih interesov ter njihovimi "zvezami".

Te omejitve tolerance, ki delujejo v ozadju, običajno nastopijo pred izrednimi in pravnimi omejevanji, kakor jih uveljavijo sodišča, običaji, vlade itd. (na primer "obsedno stanje", ogrožanje nacionalne varnosti, herezija). V okviru takšne družbene strukture se lahko toleranco uresničuje in razglašča brez težav. Obstajata dve vrsti tolerance: prvič, pasivna strpnost do utrjenih stališč in idej, četudi je njihovo škodljivo učinkovanje na človeka in naravo očitno, in drugič, aktivna uradna toleranca, ki priznava tako desnico kot levico, nasilna in mirovna gibanja, stranko sovraštva in stranko humanosti. To nepristransko toleranco imenujem "abstraktno" in "čisto", če se ne priklanja nobeni strani - seveda s tem dejansko ščiti že utrjeno mašinerijo diskriminacije.

Toleranca, ki je razširila obseg in vsebino svobode, je bila vedno pristransko netolerantna do protagonistov zatirajočega statusa quo. Šlo je le za stopnjo in obseg netolerance. V utrjeni liberalni družbi Anglije in Združenih držav je bila pravica govora in zborovanja priznana celo radikalnim nasprotnikom družbe, pod pogojem, da niso prešli od besed k dejanjem.

Opirajoč se na učinkovite, v ozadju stoječe omejitve, se je zdelo, da družba uresničuje splošno toleranco. Toda že liberalistična teorija je toleranci postavila pomemben pogoj: toleranca naj bi "veljala samo za ljudi zrelih zmožnosti". John Stuart Mill ne govori samo o otrocih in mladoletnikih; natančnejši je: "Svoboda kot princip ni uporabna za stanje, ki je bilo pred časom, v katerem je človeštvo doseglo sposobnost, da se s svobodno in enakopravno diskusijo izpopolnjujejo." Pred tem smejo biti ljudje še barbari in "despotizem je legitimna oblika vladanja, ko gre za barbare, ob predpostavki, da je cilj njihovo izboljšanje,

sredstva pa so upravičena s tem, da dejansko vodijo k omenjenemu cilju". Millove pogosto citirane besede vsebujejo neko manj znano implikacijo, od katere je odvisen njihov smisel: notranjo povezanost svobode in resnice. Gre za smisel, v katerem je resnica smoter svobode, svoboda pa mora biti opredeljena in določena z resnico. V kakšnem smislu je lahko svoboda zaradi resnice? Svoboda je samodoločanje, avtonomija - to je skoraj tautologija, toda tautologija, ki izhaja iz celega niza sintetičnih sodb. Svoboda predpostavlja sposobnost, da si človek lahko določa lastno življenje, da je sposoben odločati, kaj bo počel in česa ne, kaj bo trpel in česa ne. Toda subjekt te avtonomije ni nikoli naključni, zasebni posameznik, to, kar on realno ali slučajno je, temveč je individuuum kot človeško bitje, ki je zmožno biti svobodno z drugimi. In problem, kako omogočiti takšno harmonijo v razmerju med vsako individualno svobodo in drugim, ni v tem, kako najti kompromis med tekmeči ali med svobodo in zakonom, med skupnim in individualnim interesom, javno in zasebno blaginjo v neki *etablirani* družbi, temveč v tem, da *se ustvari* družba, v kateri človek ne bo suženj institucij, ki od samega začetka ovirajo samodoločanje. Z drugimi besedami, svobodo je treba šele ustvariti celo za sedaj najsvobodnejše družbe. Smer, v kateri jo je treba iskati, ter institucionalne in kulturne spremembe, ki lahko prispevajo k uveljavljanju tega cilja, so - vsaj v razviti civilizaciji - *pojmljive*, to pomeni, da se jih da razpoznati in načrtovati na osnovi izkustva, s človeškim umom.

V vzajemnem učinkovanju teorije in prakse postanejo resnične in napačne rešitve razločljive - nikoli v smislu dokazljive nujnosti, nikoli kot pozitivno, temveč samo z gotovostjo premišljene in umne možnosti in s prepričljivo močjo negativnega. Tedaj je resnično pozitivno družba prihodnosti in zato onstran definicij in določanja, medtem ko je sedanje pozitivno tisto, kar mora biti preseženo. Toda izkustvo in razumevanje obstoječe družbe lahko vsekakor pripozna nekaj, kar ne vodi k svobodni in umni družbi in kar ovira in izkrivlja možnosti za njeno vzpostavitev. Svoboda je osvobajanja, poseben zgodovinski proces v teoriji in praksi; kot taka ima svojo pravico in krivico, svojo resničnost in napačnost.

Negotovost možnosti pri tem razlikovanju ne odpravi zgodovinske objektivnosti, vendar pa terja svobodo misli in izražanja kot predpogoj, da bi našla pot k svobodi - terja *toleranco*. Ta toleranca vsekakor ne more biti nerazlikovana in enaka glede na vsebino izraza tako v besedi kot v dejanju, ne more ščititi napačnih besed in krivičnih dejanj, ki ponazarjajo oporenje in nasprotovanje možnostim osvobajanja. Takšna nerazlikovana toleranca je upravičena v nepomembnih debatah, pri kramljanju, v akademski diskusiji, neobhodno je potrebna

pri znanstvenem delovanju in v zasebni religiji. Toda družba ne more ravnati nerazlikova(l)no tam, kjer so pod vprašajem prav pomiritev bivanja, svoboda in sreča; tu določene reči ne morejo biti izrečene, določene ideje ne morejo biti izražene, določeni politični ukrepi ne morejo biti predlagani in določena obnašanja ne morejo biti dovoljena, ne da bi toleranco naredili za instrument, s katerim ohranjamo hlapčevstva.

Prepoznana je bila nevarnost "razdejalne tolerance" (Baudelaire), "benevolentne nevtralnosti" do *umetnosti*: trg, ki (četudi pogosto s čisto nenadnimi nihanjem) enako dobro vsrka umetnost, protiumetnost in neumetnost, vse možne, nasprotujoče si sloge, šole in oblike, nudi "udobno posodo, prijazno brezno" (Edgar Wind, *Art and Anarchy*, New York, Knopf, 1964, str. 101), ki pogoltne radikalni impulz umetnosti, njen protest proti etablirani dejanskosti. Prav tako je cenzura umetnosti in literature v vseh okoliščinah nazadnjaška. Avtentično umetniško delo ni nikakršna opora zatiranju in to ne more biti, psevdoumetnost (ki je lahko takšna opora) pa ni nobena umetnost. Umetnost stoji nasproti zgodovini; upira se zgodovini, ki je bila zgodovina zatiranja, kajti umetnost se podreja zakonom dejanskosti, ki so drugačni od etabliranih zakonov: zakonom oblike, ki proizvajajo drugačno dejanskost - negacijo etabliranih celo tam, kjer umetnost odslilkava etablirano dejanskost. Toda v boju z zgodovino se umetnost pokori zgodovini: zgodovina vstopi v definicijo umetnosti in v notranje ločevanje med umetnostjo in psevdoumetnostjo. Tako se zgodi, da postane to, kar je bila nekoč umetnost, psevdoumetnost. Prejšnje oblike, slogi in kvalitete, prejšnji načini protesta in odpovedi se ne dajo obnoviti v neki drugi družbi ali zoper njo. So primeri, ko avtentično delo vsebuje nazadnjaško politično sporočilo - to velja za Dostojevskega. Potem pa delo samo ukinja sporočilo: nazadnjaška politična vsebina se vsrka, *odpravljena* v umetniški formi; v delu kot literaturi.

Toleranca svobode govora je način izboljšanja, napredovanja v osvobajanju, *ne*, ker ni objektivne resnice in mora biti izboljšanje nujno kompromis med različnimi mnenji, temveč ker *obstaja* objektivna resnica, ki je lahko odkrita, dognana samo z učenjem in pojmljenjem tega, kar je, kar more biti in kar naj bi bilo narejeno za izboljšanje usode človeštva. To običajno in zgodovinsko "naj bi" ni neposredno razvidno, ne leži na dlani; treba ga je razkriti tako, da dano gradivo "razrežemo", "razcepimo", "razbijemo" (*dis-cutio*) - tako da razločimo pravico in krivico, dobro in slabo, pravilno in napačno. Subjekt, katerega "izboljšanje" je odvisno od progresivne zgodovinske prakse, je vsak človek kot človek, ta univerzalnost pa se reflektira v diskusiji, ki a priori ne izključi nobene skupine ali posameznika. Toda celo vsevključujoči značaj liberalne toleran-

ce temelji, vsaj v teoriji, na predpostavki, da so ljudje (potencialni) *posamezniki*, ki se lahko sami naučijo poslušati, gledati in čutiti, razvijati svoje lastne misli, doumejo svoje resnične interese, pravice in sposobnosti tudi zoper uveljavljeno avtoriteto in mnenje. To je bila racionalna osnova svobode govora in zborovanja. Univerzalna toleranca postane vprašljiva, ko njene racionalne osnove ni več, ko je toleranca predpisana manipuliranim in indoktriniranim posameznikom, ki preblejavajo mnenja svojih gospodarjev, kot da so njihova, in za katere je heteronomija postala avtonomija.

Telos tolerance je resnica. Iz zgodovinskih zapisov je jasno, da so avtentični zagovorniki tolerance imeli v mislih nekaj več in drugačne resnice, kot je resnica logičnih sodb in akademske teorije. John Stuart Mill govori o resnici, ki jo v zgodovini preganjajo in ki nad preganjanjem *ne* triumfira po zaslugi svoje "lastne moči" in ki "proti ječi in kolu" dejansko tudi nima nobene lastne moči. In našteje "resnice", ki so bile okrutno in uspešno uničene v ječi in na kolu: Arnolda Brescie, fra Dolcina, Savonarole, albižanov, valdencev, lolardov in husitov. Toleranca je potrebna najprej in predvsem zaradi krivovercev - zgodovinska pot k humanitas se kaže kot krivoverstvo: tarča preganjanja v imenu obstoječe oblasti. Krivoverstvo kot tako, seveda, ni kazalec resnice.

Kriterij napredovanja v svobodi, po katerem Mill presoja ta gibanja, je reformacija. Gre za vrednotenje *ex post* in njegov seznam vsebuje protislovja (tudi Savonarola bi sežgal fra Dolcina). Celo vrednotenje *ex post* je v svoji resničnosti sporno: zgodovina popravlja sodbo - prepozno. Popravek ne pomaga žrtvam in ne opravičuje njihovih rabljev. Nauk je vendarle jasen: netoleranca je dolga stoletja ovirala napredek in podaljševala pokole in mučenje nedolžnih. Govori to v prid nerazlikovani, "čisti" toleranci? Ali obstajajo zgodovinske razmere, v katerih takšna toleranca zavira osvobajanje in povečuje število žrtev, žrtvovanih statusu quo? Ali je lahko nerazlikovana garancija političnih pravic in svoboščin represivna? Ali lahko takšna toleranca služi oviranju kakovostne družbene spremembe?

O tem vprašanju bom razpravljal samo v zvezi s političnimi gibanji, stališči, miselnimi smermi in filozofijami, ki so v najširšem smislu "politične" - ki zadevajo družbo kot celoto in razvidno presegajo območje zasebnosti. Razen tega bom žarišče diskusije premaknil: ne bo se ukvarjala samo in v prvi vrsti s toleranco do radikalnih ekstremov, manjšin, prevratništev itd., temveč s toleranco do večine, do uradnega in javnega mnenja, s toleranco do etabliranih varuhov svobode. Zato lahko za okvir diskusije uporabimo samo demokratično družbo, v kateri ljudstvo kot posamezniki in člani političnih in drugih organizacij sodeluje pri oblikovanju, ohranjanju in spreminjanju politike. V avtoritarnem sistemu ljudstvo ne tolerira, temveč prenaša etablirano politiko.

V sistemu ustavno zagotovljenih in (v splošnem in brez preštevilnih in preočitnih izjem) uresničevanih državljskih pravic in svoboščin sta opozicija in nesoglasje tolerirana, kolikor nista usmerjena k uporabi nasilja in/ali če ne pozivata k nasilnemu prevratu oz. ga ne organizirata. V podstati je predpostavka, da je etabrirana družba svobodna in da bi se vsako izboljšanje, predružačenje same družbene strukture in vrednot vzpostavilo v normalnem poteku dogodkov, pripravljenem, določenem in preverjenem v svobodni in enakopravni diskusiji na odprtem trgu idej in dobrin.² S tem, ko sem spomnil na mesto pri John Stuartu Millu, sem opozoril na v tej predpostavki skrito premiso: svobodna in enakopravna diskusija lahko izpolni svojo funkcijo, ki ji jo pripisujejo samo, če je *racionalna* - izraz in razvoj neodvisnega mišljenja, prosto indoktrinacije, manipulacije in zunanje avtoritete. Pojem pluralizma in izravnave oblasti ne more nadomestiti te zahteve. Teoretično bi se dala skonstruirati država, v kateri se množstvo prisil, interesov in avtoritet uravnovesi, kar bi vodilo k resnično splošnim in umnim interesom. Vendar se takšna zgradba slabo poda družbi, v kateri so in ostajajo neenake sile, ko pa dobijo svoj lastni tok, njihova neenakost še narašča. Še manj pa se ji poda, če se raznovrstnost prisil združi in koagulira v prevladujočo celoto ter pri tem integrira posamezne izravnavaajoče se moči po zaslugi naraščajočega življenjskega standarda in vse večje koncentracije moči. Delavec, katerega dejanski interes nasprotuje interesu vodstva, običajni potrošnik, katerega dejanski interes nasprotuje interesu proizvajalca, in intelektualec, katerega poklic pride v nasprotje s poklicem njegovega delodajalca - vsi se čutijo potem podjarmljene sistemu, proti kateremu so nemočni in ki se jim kaže kot nerazumen. Ideje razpoložljivih alternativ se razpršijo v skrajno utopični razsežnosti, v kateri so doma, kajti svobodna družba je v resnici nerealistična in neopredelljivo različna od vseh sedanjih družb. Kakšno izboljšanje se lahko zgodi tudi v "normalnem toku dogodkov" in brez prevrata, vendar bo šlo v teh okoliščinah za izboljšanje, katerega smer določajo partikularni interesi, ki nadzirajo celoto.

Iz istega razloga bo tistim manjšinam, ki si prizadevajo spremeniti celoto samó v optimalnih pogojih, ki redko vladajo, dovoljeno, da se pogovarjajo in razpravljajo, govorijo in se zbirajo - in spričo prevladujoče večine, ki se upira kakovostni družbeni spremembi, bodo ostajale neškodljive in nemočne. Ta

² Glede na diskusijo, ki bo sledila, bi rad še enkrat poudaril, da toleranca celo v demokratični družbi de facto ni nerazlikovana in "čista". Poprej navedena "v ozadju delujoča omejevanja" zarišejo toleranci omejitve še preden začne delovati. Tisti, ki so proti etabriranemu sistemu, so apriori na slabšem, kar pa se ne da odpraviti s strpnostjo do njihovih idej, govorov in časopisov.

večina je trdno utemeljena na povečanem zadovoljevanju potreb ter na tehnološki in duhovni koordinaciji, ki dokazuje splošno nemoč radikalnih skupin v dobro delujočem družbenem sistemu.

V demokraciji izobilja prevladuje izobilna diskusija, ki je v etabliranem okviru široko tolerantna. Vsa stališča so dovoljena: komunist in fašist, levica in desnica, belec in črnc, goreči privrženci oboroževanja in razorožitve. Še več, v neskončnih razpravah preko občil je z istim obzirom obravnavano tako inteligentno kot neumno mnenje, nepoučeni lahko prav tako dolgo govori kot poučeni in propaganda gre skupaj z vzgojo, resničnost pa z napačnostjo. Ta čista toleranca smisla in nesmisla se opravičuje z demokratičnim argumentom, da nihče, bodisi skupina ali posameznik, nima v posesti resnice in ni sposoben določati, kaj je pravično in kaj krivično, kaj je dobro in kaj slabo. Zato morajo biti vsa nasprotujoča si mnenja predložena "ljudstvu", da jih premisli in izbere. Vendar sem že nakazal, da demokratični argument vključuje nujen pogoj, namreč: ljudje morajo biti sposobni premišljevat in izbirati na osnovi znanja, imeti morajo dostop do avtentičnih informacij in vrednotenje na tej osnovi mora biti rezultat avtonomnega mišljenja.

V sedANJI dobi postaja demokratična argumentacija neveljavna za abstraktno toleranco, ker postaja neveljaven demokratični proces sam. Osvobajajoča moč demokracije je bila možnost, ki jo je dala učinkovitemu nesoglasju na individualni in na družbeni ravni in njena odprtost za kakovostno različne oblike vladanja, kulture, izobraževanja in dela - človeškega bivanja na splošno. Toleriranje svobodne diskusije in enake pravice nasprotnikov naj bi določila in razčistila različne oblike razhajajočih se pogledov: njihovo usmeritev, vsebino in perspektivo. Toda s koncentracijo ekonomske in politične moči in z združevanjem nasprotij v družbi, ki uporablja tehnologijo kot instrument vladanja, je učinkovito nesoglasje blokirano tam, kjer bi moglo neovirano nastati: pri oblikovanju mnenj, v območju informacij in komunikacij, pri govoru in zborovanju. Pod vladavino monopolnih občil - ki so v glavnem sredstva ekonomske in politične moči - se proizvaja mentaliteta, za katero je vnaprej določeno prav in narobe, resnično in napačno, kjerkoli se dotika življenjskih interesov družbe. To je (pred vsakim izrazom in vsako komunikacijo) zadeva semantike: blokiranje učinkovitega nesoglasja in priznavanje tistega, kar ne pripada establišmentu, se začena v objavljenem in predpisanem načinu izražanja. Smisel besed je strogo ustaljen. Racionalna prepričevanja, prepričevanja o nasprotnem so malodane izključena. Dostop do jezika je zaprt tistim pomenom besed in idej, ki se razlikujejo od ustaljenih - tistih, ki jih reklamirajo in v svojih praktikah potrjujejo oblasti. Drugačne besede se sicer lahko povedo in slišijo, tudi drugačne

ideje smejo biti izražene, toda na množični lestvici konservativne večine (zunaj takšnih enklav kot je inteligenca) so takoj "vrednotene" (to je avtomatično razumljene) v smislu javnega jezika - jezika, ki "a priori" določi smer, v kateri se giblje proces mišljenja. S tem se proces refleksije konča tam, kjer se je začel: v danih pogojih in razmerjih. S tem ko argument diskusije potrjuje samega sebe, odrinja protislovje, ker je antiteza na novo določena glede na tezo. Na primer teza: delamo za mir, antiteza: pripravljamo se na vojno (ali celo: smo v vojni), pomenjenje nasprotij: pripravljanje na vojno *je* delo za mir. Mir je na novo določen, češ da v danih okoliščinah nujno vključuje pripravljanje na vojno (ali celo vojno) in v tej orwellowski obliki je smisel besede "mir" ustaljen. Tako osnovni besednjak orwellovskega jezika deluje kot apriorne kategorije razumevanja: vnaprejšnje oblikovanje vsebine. Te razmere uničujejo logiko tolerance, ki vključuje racionalni razvoj pomena in onemogoča njegovo zapiranje. Prepričevanje v diskusiji in enakopravno prikazovanje nasprotnih strani zlahka izgubita svojo osvobojujočo moč kot dejavnika razumevanja in učenja (celo tam, kjer je dejansko enakopravno); precej verjetneje je, da krepi etabliirano tezo in preprečuje alternative.

Nepristranost do skrajnosti in enako obravnavanje konkurirajočih in konfliktnih mnenj je resnično osnovna poteza demokratičnega procesa odločanja - prav tako je tudi osnovna zahteva za določanje meja tolerance. Toda v demokraciji s totalitarno organizacijo lahko objektivnost izpolnjuje povsem drugo vlogo, namreč, da podpira duhovno držo, ki teži k zabrisovanju razlike med resnico in neresnico, informacijo in indoktrinacijo, med tem, kar je prav in tem, kar je narobe. Dejansko je odločitev med nasprotnimi nazori sprejeta še preden so predstavljeni in prediskutirani - sprejeta ne s strani zarote ali pokrovitelja ali propagandista, temveč s strani "običajnega toka dogodkov" (tj. toka upravljanih dogodkov) in mentalitete, kakršno oblikuje omenjeni tok. Resnico tudi tu določa celota. Odločitev se torej uveljavlja sama, ne da bi bila pri tem objektivnost odkrito prizadeta, v takih stvareh kot je make-up časopisa (v tem, da najpomembnejšo informacijo razkosajo in prepredejo z materialom in z nerelevantnimi zadevami, s čimer so nekatere skrajno negativne novice postavljene na nevpadljivo mesto), v tem da so razkošni oglasi in neomiljene okrutnosti postavljene drug ob drugem, in da se oddaje, ki sporočajo dejstva, začenjajo in prekinjajo z vsiljivimi reklamami. Rezultat je *neutaliziranje* nasprotij; neutaliziranje seveda, ki se godi na trdnih tleh strukturalne omejitve tolerance in v okviru vnaprej oblikovane mentalitete. Če časopis natisne pozitivno in negativno poročilo o FBI drugo poleg drugega, potem pošteno izpolni zahtevo po objektivnosti; vendar je gotovo, da bo prevladalo pozitivno, ker

je imidž institucije globoko vtisnjen v zavesti ljudi. Ali če napovedovalec poroča o umoru ljudi, ki so se zavzemali za državljanske pravice, z enako neprizadetim tonom, kot ga uporablja, kadar opisuje delniški trg ali vreme, ali z enako mero prizadetosti, s kakršno bere reklame, potem je takšna objektivnost sumljiva. Še več, prekrši se zoper humanost in resnico, ker je mirna tam, kjer je treba biti besen, in ker ne obtožuje tam, kjer že sama dejstva vsebujejo obtožbo. Toleranca, izražena v takšni nepristranskosti, služi zmanjševanju vladajoče netolerance in zatiranja ali celo njenemu opravičevanju. Če ima objektivnost kar koli opraviti z resnico in če je resnica več kot stvar logike in znanosti, potem je tovrstna objektivnost napačna in takšna toleranca nečloveška. In če moramo zlomiti etablirani univerzum pomena (in prakso v tem univerzumu), zato da bi človeku omogočili, da odkrije, kaj je resnično in kaj napačno, potem je treba to varljivo nepristranskost odpraviti. Ljudje, ki so ji izpostavljeni, niso nikakršne *tabule rase*, temveč so indoktrinirani z razmerji, v katerih živijo in mislijo in čez katere ne gredo. Za to, da bi ljudje postali avtonomni, da bi sami odkrivali, kaj je zanje in za obstoječo družbo pravično in kaj napačno, bi se morali osvoboditi vladajoče indoktrinacije (ki ni več pripoznana kot indoktrinacija). To pa pomeni, da bi bilo treba obrniti usmeritev: dobili naj bi informacijo, ki je obrnjena v nasprotno smer. Ker dejstva nikoli niso dana in dostopna neposredno, temveč jih utrdijo in "posredujejo" tisti, ki jih delajo, resnica, "vsa resnica", presega ta dejstva in terja, da se prenehajo pojavljati. Prekinitev - temeljni pogoj in znak vsake svobode misli in govora - se ne more izpolniti v etabliranem okviru abstraktne tolerance in nepristne objektivnosti, ker so prav to dejavniki, ki duha vnaprej oblikujejo *proti* prekinitvi.

Dejanske omejitve, ki jih totalitarne demokracije postavljajo proti učinkovitosti kakovostno odstopajočih pogledov, so v primerjavi s praktikami diktature, ki hoče ljudstvo vzgojiti v resnici, dovolj šibke in prijazne. Z vsemi svojimi mejami in izkrivljanji je demokratična toleranca vsekakor humanejša od institucionalizirane netolerance, ki žrtvuje pravice in svoboščine živečih generacij zavoljo prihodnjih. Vprašanje je, če je to edina možnost. Poskušal bom nakazati, v kateri smeri lahko iščemo odgovor. V nobenem primeru ne gre za nasprotje med demokracijo nasploh in diktaturo nasploh.

Demokracija je oblika vladanja, ki je primerna za zelo različne tipe družbe (to velja celo za demokracijo s splošno glasovalno pravico in enakostjo pred zakonom). Človeška cena za demokracijo je vedno in povsod tolikšna, kot jo zahteva družba, v kateri demokracija vlada. Obseg teh stroškov sega od normalnega izkoriščanja, bede in negotovosti vse do žrtev vojne, policijskih akcij, vojaške pomoči itd., v katere se je zapletla družba

- pri čemer ne gre samo za žrtve znotraj njenih državnih meja. Ti nagibi nikoli ne morejo opravičiti različnih izgub in človeških žrtev, zahtevanih v imenu boljše družbe prihodnosti. Pač pa omogočajo tehtanje med stroški, ki so povezani z ohranjanjem sedanje družbe, in tveganjem, da bi spodbudili možnosti, ki ponujajo razumno priložnost za mir in osvoboditev. Gotovo od nobene vlade ne moremo pričakovati, da bi podpirala prevrat, toda v demokraciji je takšna pravica zasidrana v ljudstvu (tj. v večini ljudstva). To pomeni, da poti, po katerih se razvija prevratniška večina, ne bi smele biti zaprte; če pa z organiziranim zatiranjem in indoktrinacijo pride do tega, potem bo lahko njihovo ponovno odpiranje zahtevalo nedemokratična sredstva, vključno z odpravo toleriranja svobode govora in zborovanja skupin in gibanj, ki zagovarjajo agresivno politiko, oboroževanje, šovinizem in diskriminacijo iz rasističnih ali religioznih vzrokov ali ki se upirajo razširjanju javnih služb, socialne varnosti, medicinskega skrbstva itd. Poleg tega lahko ponovna vzpostavitev svobode mišljenja terja novo in ostro omejevanje pri poučevanju in praksah v pedagoških ustanovah, ki naj z vsemi metodami in mnenji zapirajo duha v etabrirani univerzum diskurza in obnašanja, s čimer a priori preprečujejo racionalno ocenjevanje alternativ. V tolikšni meri, kot prinaša svoboda mišljenja s sabo boj proti nečlovečnosti, bi vzpostavitev takšne svobode vsebovala tudi netoleranco do znanstvenega raziskovanja v interesu ubijalskih "zastraševalnih sredstev", v interesu nenormalnega človeškega trpljenja v nečloveških razmerah itd. Sedaj bom obravnaval vprašanje, kdo naj razsoja o razlikovanju med osvobajajočim in represivnim, človeškim in nečloveškim, poučevanjem in praksami. Pravkar sem nakazal, da to razlikovanje ni stvar vrednot, ampak racionalnih kriterijev.

Medtem ko bi spremembo usmeritve vsaj v edukacijskih ustanovah lahko uveljavili študentje in učitelji sami in bi si jo tako sami naložili, pa si lahko sistematično ukinitve tolerance do nazadnjaških in represivnih mnenj in gibanj predstavljamo samo kot rezultat množičnega pritiska, ki bi se iztekel v prevrat. To bi, z drugimi besedami, predpostavljalo to, kar je treba šele opraviti: preobračanje usmeritve. Podlogo za to pa lahko pripravijo že odpor ob posebnih priložnostih, bojkot, nesodelovanje na krajevni ravni in na ravni majhnih skupin. Prevratniški značaj ponovne vzpostavitve svobode se zdi najbolj razločen v tisti družbeni razsežnosti, kjer sta napačna toleranca in svobodno podjetništvo napravila verjetno največjo in najbolj dolgotrajno škodo, to je v poslovnem svetu in propagandi. V nasprotju z emfatičnimi zagovorniki dela vztrajam, da običajni postopki, kot načrtno zastaranje blaga, sporazum med vodstvom sindikata in menedžmentom in goljufiva publiciteta, niso nemočni množični enostavno vsiljene, temveč jih le-ta *tolerira* - še posebej potro-

šniki. Vendar bi bilo smešno, če bi želeli govoriti o možni odpravi tolerance glede na omenjene praktike in ideologije, ki jih podpirajo. Ker pripada bazi, na kateri temelji represivna bogata družba, na podlagi katere reproducira sebe in svoje življenjsko pomembne obrambne položaje - bi bila njena odstranitev tista totalna revolucija, ki jo ta družba tako učinkovito preprečuje.

Razpravljati o toleranci v takšni družbi pomeni na novo raziskati vprašanje nasilja in tradicionalno razlikovanje nasilne in nenasilne akcije. Diskusija ne more biti že od vsega začetka zamegljena z ideologijami, ki služijo povečevanju nasilja. Celo v naprednih središčih civilizacije nasilje dejansko prevladuje: uporabljajo ga v policiji, v kaznilnicah, umobolnicah in v boju proti rasnim manjšinam; branilci prestolniške svobode ga prenašajo v zakotne dežele. Vsekakor to nasilje poraja novo nasilje. Toda eno je vzdržati se nasilja zaradi veliko večjega nasilja, drugo pa je odpovedati se nasilju proti nasilju a priori, iz etičnih ali psiholoških razlogov (ker lahko prestraši simpatizerje). Šibkim nenasilnost običajno ne samo pridigajo, temveč jo od njih zahtevajo; torej je nenasilje bolj nujnost kot krepost in navadno močnim ne povzroča kakšne resne škode. (Je primer Indije kakšna izjema? Tam je prišlo do pasivnega odpora v tako velikem obsegu, da je gospodarsko življenje dežele razpadlo ali bilo na tem, da razpade. Količina se spremeni v kakovost: v takšnem obsegu pasivni odpor ni več pasiven - preneha biti nenasilje. Isto velja za splošno stavko.) Robespierrovo razlikovanje med terorjem svobode in terorjem despotizma ter njegovo moralno povečevanje prvega sodi k najbolj prepričljivim zmotam, tudi če je bilo belo nasilje bolj krvavo od rdečega. Primerjalno presojanje glede na število žrtev je kvantifikacijski postopek, ki razgalja grozo v zgodovini, grozo, ki so jo povzročili ljudje, kar je iz nasilja naredilo nujnost. Glede na zgodovinsko vlogo obstaja delitev med nazadnjaškim in revolucionarnim nasiljem; med nasiljem, ki ga izvajajo zatirani, in nasiljem, ki ga izvajajo zatiralci. Etično gledano: obe obliki nasilja sta nečloveški in zli - toda od kdaj je zgodovina narejena po etičnih merilih? Če začnemo te kriterije uporabljati tam, kjer se zatirani puntajo proti zatiralcem, nemaniči proti imetnikom, pomeni da služimo dejanskemu nasilju in slabimo protest proti njemu.

“Comprenez enfin ceci: si la violence a commencé ce soir, si l’exploitation ni l’oppression n’ont jamais existé sur terre, peut-être la nonviolence affichée peut apaiser la querelle. Mais si le régime tout entier et jusqu’à vos non-violentes pensées sont conditionnées par une oppresion millenaire, votre passivite ne sert qu’à vous ranger du côté des oppresseurs.”³

(Sartre, Predgovor k Frantza Fanona “Les Damnés de la Terre”, Pariz Maspero, 1961, str. 22)

Prav pojem napačne tolerance in razlikovanje med pravimi in nepravimi mejami tolerance, med napredno in nazadnjaško indoktrinacijo, revolucionarnim in reakcionarnim nasiljem zahtevajo, da se postavijo kriteriji njene veljavnost. Ta merila morajo biti pred vsemi ustavnimi in zakonskimi kriteriji (kot "izredno stanje" in druge ustaljene definicije državljanskih pravic in svoboščin), ker takšne definicije same predpostavljajo merila svobode in zatiranje kot uporabnih ali neuporabnih v vprični družbi: so specifikacije splošnejših pojmov. Kdo in s katerim merilom lahko opravi politično razlikovanje med resničnim in napačnim, naprednim in nazadnjaškim (kajti v tem območju sta omenjena para enakovredna) in opraviči njuno veljavnost? Na samem začetku trdim, da se na to vprašanje ne da odgovoriti z alternativo demokracija-diktatura, ker si v diktaturi posameznik ali skupina lasti odločanje brez učinkovitega nadzora od spodaj. Historično gledano so tudi v najbolj demokratičnih demokracijah življenjsko pomembne in končne odločitve, ki se tičejo družbe kot celote, ustavno ali dejansko sprejemale ena ali več skupin, ne da bi ljudstvo izvajalo učinkovito kontrolo. Ironično vprašanje: kdo vzgaja vzojitelje (tj. politične voditelje), velja tudi za demokracijo. Edina pravšnja alternativa diktaturi in njena negacija bi bila (glede na to vprašanje) družba, v kateri bi "ljudstvo" postalo avtonomni individui, osvobojeni represivnih zahtev boja za obstanek (boja v interesu gospostva) in bi kot takšni izbirali vlado in določali svoje življenje. Takšne družbe ni še nikjer. Medtem moramo vprašanje obravnavati *in abstracto* - ne gre za abstrakcijo zgodovinskih možnosti, temveč za abstrakcijo dejstev v vladajočih družbah.

Nakazal sem, da se da na empirični osnovi racionalno razlikovati med resnično in napačno toleranco, med napredkom in nazadovanjem. Realne možnosti človeške svobode so relativne glede na doseženo civilizacijsko stopnjo. Odvisne so od vsakokratne stopnje razpoložljivosti materialnih in duhovnih virov, ki jih je v glavnem mogoče izmeriti in preračunati. Tako so v razviti industrijski družbi najbolj racionalni načini uporabe viri in razdeljevanje družbenega proizvoda, tako da ima prednost zadovoljevanje življenjskih potreb in zmanjšanje težkega dela in krivice. Z drugimi besedami, možno je določiti smer, v kateri bi se morale spremeniti vladajoče ustanove, politične praktike in mnenja, da bi se izboljšale možnosti za mir, ki ni istoveten s hladno vojno ali z majhno vročo vojno, in da bi se zadovoljile

³ Razumite končno tole: če bi se nasilje začelo danes zvečer, če na zemlji nikoli ne bi bilo izkoriščanja in zatiranja, bi se nasilje morebiti lahko ponašalo s tem, da je zgladilo spor. Če pa so režimi kot celota skupaj z vašimi nenasilnimi mislimi pogojeni s tisočletnim zatiranjem, potem vaša pasivnost ne služi ničemur drugemu, kot da vas uvrsti na stran zatirancev.

potrebe, ki ne živijo od revščine, zatiranja in izkoriščanja. Glede na to lahko tudi ugotovimo politične praktike, mnenja in gibanja, ki to možnost povečujejo, in tiste, ki delujejo proti njej. Zatiranje nazadnjaških je pogoj za krepitev naprednih.

Vprašanje, kdo je kvalificiran, da opravi vsa ta razlikovanja, definicije in identifikacije za celotno družbo, ima sedaj logičen odgovor: vsakdo glede na zrelost svojih zmožnosti kot človek, vsak, ki se je naučil racionalno in samostojno misliti. Odgovor na Platonovo vzgojno diktaturo je demokratična vzgojna diktatura svobodnih ljudi. Konceptcija Johna Stuarta Milla *res publica* ni nasprotje Platonove: tudi liberalec zahteva avtoriteto Razuma ne samo kot intelektualne temveč tudi kot politične moči. Pri Platonu je racionalnost omejena na majhno število filozofov-kraljev; pri Millu vsak racionalni človek sodeluje v diskusiji in pri odločitvi - a le kot razumno bitje. Kjer je družba vstopila v fazo totalnega upravljanja in indoktrinacije, bi bilo to vsekakor majhno število ljudi, ki ne bi bili nujno izvoljeni predstavniki ljudstva. Ne gre za problem vzgojne diktature, temveč za to, da se zlomi tiranijo javnega mnenja in njene proizvajalce v zaprti družbi.

Tudi če predpostavimo empirično racionalnost razlikovanja med napredkom ter nazadnjaštvom, če predpostavimo, da ga je možno prilagoditi toleranci, in četudi močno diskriminatorno toleranco upravičimo s političnimi temelji (ukinitve liberalnega prepričanja v svobodno in enakopravno diskusijo), iz tega sledi drug nemogoč sklep. Rekel sem, da bi zaradi njene notranje logike odprava tolerance do nazadnjaških gibanj in razlikovana toleranca v korist naprednih gibanj predstavljala "uradno" podporo prevratu. Zdi se, da zgodovinski izračun napredka (ki je v resnici izračun predvidljivega zmanjšanja okrutnosti, revščine in zatiranja) vključuje preračunan izbor med dvema oblikama političnega nasilja: med zakonsko določeno oblastjo (bodisi z njeno legitimno akcijo bodisi z njenim molčečim strinjanjem ali pa z njeno nezmožnostjo, da bi preprečila nasilje) in potencialnimi prevratniškimi gibanji. Poleg tega bi - glede na slednje - politika neenakega obravnavanja radikalizem z leve varovala pred radikalizmom z desne. Ali lahko zgodovinski izračun razumno razširimo na upravičevanje ene oblike nasilja proti drugi? Ali bolje (ker ima "upravičevanje" moralni priokus): ali obstaja zgodovinski dokaz o tem, sta družbeni izvor in pobuda nasilja (vladanih ali vladajočih razredov, imetnikov ali nemaničev, levice ali desnice) v dokazljivem razmerju z napredkom (kot smo ga prej definirali)?

Pri vseh oznakah hipoteze, ki temelji na "odprtem" zgodovinskem zapisu, se zdi, da je nasilje, ki je izšlo iz upora zatiranih razredov, za kratek trenutek zlomilo historični kontinuum nepravčnosti, krutosti in molka; čeprav kratek, pa je bil ta tre-

nutek vendar dovolj eksploziven, da je prišlo do večje svobode in pravičnosti, do boljše in enakomernejše razporeditve bede in zatiranja v novem družbenem sistemu - na kratko: da je prišlo do civilizacijskega napredka. To hipotezo bi lahko ponazorile angleške državljanske vojne, francoska, kitajska in kubanska revolucija. V nasprotju z njimi je edina zgodovinska sprememba družbenega sistema, ki je označila začetek nove civilizacijske dobe in ki je *ni* inspiriralo in nosilo učinkovito gibanje "od spodaj" (namreč zlom rimskega cesarstva na zahodu), vodila v stoletja trajajočo dobo nazadovanja, dokler ni v nasilju krivoverskih uporov trinajstega stoletja in v vstajah kmetov in delavcev štirinajstega stoletja nastalo novo, višje civilizacijsko obdobje.⁴

Glede na zgodovinsko nasilje, ki izhaja iz vladajočih razredov, se zdi, da se ne da dokazati takšnega razmerja do napredka. Dolga vrsta dinastičnih in osvajalnih vojn, likvidacija Spartaka v Nemčiji leta 1919, fašizem in nacionalsocializem niso zlomili kontinuuma zatiranja, temveč so ga, nasprotno, utrdili in izpopolnili. Rekel sem, ki izhajajo "iz vladajočih razredov": seveda komajda obstaja organizirano nasilje od zgoraj, ne da bi mobiliziralo in aktiviralo masovno podporo. Odločilno vprašanje je: v imenu in v interesu katerih skupin in institucij se opravičuje takšno nasilje? In odgovor ni nujno odgovor *ex post*: v pravkar omenjenih zgodovinskih primerih bi se (in se tudi je) dalo anticipirati, ali bo gibanje pomagalo krepiti stari red ali pa bo pomagalo ustvarjati novega.

Osvobajajoča toleranca bi torej pomenila netoleranco do desničarskih gibanj in strpnost do levičarskih. Kar zadeva domet tolerance in netolerance: ... razširiti ga je treba tako na raven ravnanja kot na raven diskusije in propagande, na besede in na dejanja. Tradicionalni kriterij jasne in prisotne nevarnosti se zdi neustrezen v razmerah, v katerih je celotna družba v položaju gledališkega občinstva, ko nekdo zavpije "Požar!". To je položaj, v katerem se da sleherni trenutek izzvati popolno katastrofo ne samo zaradi tehnične napake, temveč tudi z razumsko napačnim izračunom tveganja ali s prenatrjenim govorom enega izmed voditeljev. V različnih preteklih okoliščinah so bili govori fašističnih in nacionalsocialističnih vodij neposredni uvod v masaker. Razloček med propagando in akcijo, med organizacijo in tem, da se vrže na ljudi, je postal premajhen. Toda širjenje besede bi lahko preprečili, preden je bilo prepozno: če bi bila demokratična toleranca odpravljena, ko so kasnejši voditelji začeli svojo kampanjo, bi človeštvo imelo možnost, da se izogne Auschwitzu in svetovni vojni.

⁴ V najnovejšem času je bil fašizem posledica prehoda v industrijsko družbo **brez** revolucije. Glej Barrington Moor, **Social Origins of Dictatorship and Democracy**, Boston, Beacon Press, 1966.

Celotno pofašistično obdobje je obdobje jasne in prisotne nevarnosti. Resnična osvoboditev terja zato odpravo tolerance preden pride do dejanj: na stopnji komunikacije v besedi, tisku in sliki. Tako skrajna ukinitve pravice svobode govora in zborovanja je upravičena le tedaj, kadar je celotna družba v skrajni nevarnosti. Trdim, da se je naša družba znašla v takšnem obsedenem stanju in da je takšno stanje postalo normalno. Različna mnenja in "filozofije" ne morejo več mirno tekmovati za privržence in prepričanje na razumski osnovi; "trg idej" organizirajo in omejujejo tisti, ki razpolagajo z narodnim in individualnim interesom. V tej družbi, za katero so ideologi razglasili "konec ideologij", je napačna zavest postala splošna zavest - od vlade navzdol vse do njenih zadnjih objektov. Majhnim in nemočnim skupinam, ki se borijo proti napačni zavesti in njenim uporabnikom, je treba pomagati: njihov nadaljnji obstoj je pomembnejši od ohranjanja zlorabljenih pravic in svoboščin, ki zagotavljajo ustavno oblast tistim, ki te manjšine zatirajo. Do sedaj bi moralo postati jasno, da izvajanje državljskih pravic teh, ki jih nimajo, predpostavlja, da se vsakemu, ki njihovo izvajanje preprečuje, odvzamejo; da osvobajanje prekletih te zemlje ne zahteva samo zatiranja njihovih starih temveč tudi njihovih novih gospodarjev.

Odtegnitev tolerance nazadnjaškim gibanjem, *preden* bi mogla postati dejavna, pomeni tudi netoleranco do njihovega mišljenja, mnenja in besede (netoleranca predvsem do konservativcev in politične desnice). Te antidemokratske predstave ustrezajo dejanskemu razvoju demokratične družbe, ki je uničila osnovo vsestranske tolerance. Razmere, v katerih lahko toleranca zopet postane osvobajajoča in humanizirajoča sila, je treba še le vzpostaviti. Če toleranca v prvi vrsti služi zaščiti in ohranjanju represivne družbe, če pomaga nevtralizirati opozicijo in delati ljudi neobčutljive za drugačne in boljše oblike življenja, potem je toleranca sprevržena. In ko se ta sprevrženost začne v duhu posameznika, v njegovi zavesti in njegovih potrebah, ko se heteronomni interesi zasidrajo v njem, preden more izkusiti svoje hlapčevstvo, potem je treba z napor, usmerjenimi proti razčlovečenju, začeti pri vходу, tam, kjer dobiva obliko (ali bolje: se sistematično oblikuje) napačna zavest; besede in slike, s katerimi se hrani, je treba zaustaviti. To je seveda cenzura, celo predcenzura, ki pa je očitno naravnana proti bolj ali manj zakrinkani cenzuri množičnih občil. Tam, kjer je napačna zavest prevladala v narodnem in množičnem obnašanju, se domala v trenutku pretvarja v prakso; pomirjujoča razdalja med ideologijo in dejanskostjo, med represivnim mišljenjem in represivnim ravnanjem, med razdiralno besedo in razdiralnim dejanjem se nevarno skrajšuje. Tako lahko preboj napačne zavesti pripelje do Arhimedove točke za obsežno emancipacijo - na nekem vseka-

kor neskončno majhnem mestu, toda možnost spremembe je odvisna prav od razširjanja takšnih majhnih mest.

Emancipacijskih sil se ne da enačiti z nobenim družbenim razredom, ki je, zahvaljujoč se svojemu gmotnem položaju, prost napačne zavesti. Omenjene sile so danes v družbi obupno razpršene; manjšine in izolirane skupine, ki se upirajo, so pogosto v opoziciji s svojimi lastnimi vodstvi. V celotni družbi je treba šele vzpostaviti duhovni prostor za zanikanje in refleksijo. Ko je v upravljanem svetu napor za dosego emancipacije odbit, postane "abstrakten"; skrčen je na to, da lajša prepoznavanje dogajanja, da osvobaja jezik tiranije orwelloske skladnje in logike ter da razvija pojme, ki zagrabiijo realnost. Bolj kot kadarkoli velja stavek, da napredek svobode terja napredek v *zavesti* svobode. Kjer je duh narejen za subjekt-objekt politike in njenih praktik, je duhovna avtonomija, napor čistega mišljenja, postala stvar *politične vzgoje* (ali bolje: protivzgoje).

To pomeni, da prej nevtralni, vrednostno prosti, formalni razlogi učenja in proučevanja sedaj na lastnih tleh in po svoji lastni pravici postajajo politični: učiti se, spoznavati in razumeti dejstva in celotno resnico pomeni v vsakem oziru radikalno kritiko, intelektualni prevrat. V svetu, v katerem so človeške sposobnosti in potrebe zavrte ali napačno sprevernjene, vodi avtonomno mišljenje v "sprevernjeni svet": v protislovje in nasprotno podobo etabliranega zatiralskega sveta. To protislovje ni izmišljeno, ni enostavno proizvod zmedenih misli ali fantazije, temveč logičen razvoj danega, obstoječega sveta. Kolikor je razvoj onemogočen zaradi pritiska represivne družbe in nujnosti, da se v njej preživi, toliko prodre zatiranje v akademsko ustanovo celo pred vsemi omejevanji akademske svobode. Vnaprejšnja vkovanost duha prizadene nepristranost in objektivnost: če se študent ni naučil misliti v obratni smeri, se bo nagibal k temu, da bo dejstva vključeval v vladajoči okvir vrednot. Ukaželjnost, to pomeni pridobivanje in posredovanje znanja, prepoveduje, da bi dejstva očistili in jih ločili od celotne resnice. Bistveni del resnice je namreč priznanje zastrašujoče razsežnosti, po kateri so zgodovino delali in zase zapisali zmagovalci, kar pomeni, da je bila zgodovina napredujoče zatiranje. To zatiranje vsebujejo sama dejstva, ki ga vzpostavljajo, zato nosijo v sebi negativne vrednosti kot del in vidik svoje dejanskosti.

Obravnavati velike križarske pohode *proti* humanosti (kot tiste proti albižanom) z isto nepristranostjo kot brezupne boje za humanost, pomeni nevtralizirati njihovo protislovno historično funkcijo, pobotati rablja in njegovo žrtev ter izkriviti izročilo. Takšna varljiva nevtralnost ustvarja v človekovi zavesti vedno večje sprejemanje gospostva zmagovalcev v zavesti ljudi. Tudi tu, v vzgoji tistih, ki še niso povsem integrirani, v zavesti mladih, je treba šele pripraviti podlago za osvobajajočo toleranco.

Vzgoja nudi še drug primer za varljivo, abstraktno toleranco, ki je preoblečena v konkretnost in resničnost: strnemo jo lahko v pojem samoudejanjenje. Od vsakovrstnega popuščanja otrokom vse do neprestanega psihološkega ukvarjanja z osebnimi problemi študentov je na delu veliko gibanje proti zlu represije in človekovi potrebi, da je sam svoj. Vprašanje, kaj moramo za tretji, preden lahko človek postane sebstvo, je pogosto zamolčano. Posameznikov potencial je sprva negativen, je del družbenega potenciala: agresije, občutka krivde, neumnosti, zagrenjenosti, okrutnosti, ki moralno pokvarijo njegove življenjske instinkte. Če naj bo identiteta sebstva več kot neposredno udejanjanje teh (posamezniku škodljivih) potencialov, potem terja zatiranje in sublimacijo, zavestno preoblikovanje. Ta proces vsebuje na vsaki stopnji (da uporabimo zasmehovane izraze, ki razodevajo svojo jedrnatost konkretnost) negacijo negacije, posredovanje neposrednega in identiteta ni nič več in nič manj kot ta proces. "Odtujitev" je stalni in bistveni element identitete, objektivna stran subjekta - in ne, kot se skuša prikazati danes, bolezen, psihološko stanje. Freud je dobro poznal razliko med progresivnim in regresivnim, osvobajajočim in razdiralnim zatiranjem. Reklama samoudejanjanja podpira odstranjevanje obeh, podpira bivanje v neposrednosti, ki je v represivni družbi (da uporabimo še en heglovski termin) slaba neposrednost (*schlechte Unmittelbarkeit*). Le-ta izolira posameznika od razsežnosti, v kateri bi mogel "najti samega sebe": od njegovega političnega bivanja, ki tvori jedro njegovega celotnega bivanja. Namesto tega hrabri nekonformističnost in sprostitvev na področjih, ki puščajo dejanski zatiralski stroj družbe popolnoma nedotaknjen; ali pa ga celo krepijo, tako da več kot privatno in osebno in zatorej avtentično opozicijo nadomestijo z zadovoljevanjem privatnega in osebnega upora. Desublimacija, ki prihaja s tovrstnim samoudejanjanjem, je toliko represivna, kolikor slabi nujnost in moč intelekta, katalitično silo tiste nesrečne zavesti, ki ne uživa v arhetipski osebni osvoboditvi frustracij; brezupno oživljanje Ida, ki bo prej ali slej podlegel vsepovsod pričujoči racionalnosti upravljanega sveta - ki pa v najbolj zasebni frustraciji spozna grozo celote in se v tem spoznanju udejanja.

Poskušal sem pokazati, kako so spremembe v razvitih demokratičnih družbah, ki so spodkopavale temelj ekonomskemu in političnemu liberalizmu, spremenile liberalno funkcijo tolerance. Toleranco, ki je bila velika pridobitev liberalne dobe, še priznavajo in (z velikimi omejitvami) izvajajo, medtem ko je ekonomski in politični proces podvržen vsestranskemu in učinkovitemu upravljanju v sozvočju z vladajočimi interesi. Iz tega sledi objektivno protislovje med ekonomsko in politično strukturo na eni strani in teorijo in prakso tolerance na drugi. Spre-

menjena družbena struktura teži k temu, da slabi učinkovitost tolerance do odstopajočih in opozicijskih gibanj ter da krepí konservativne in reakcionarne sile. Enakost tolerance postane tako abstraktna, nepristna. Z dejanskim propadom odstopajočih sil v družbi je opozicija izolirana v majhne in pogosto nasprotno si skupine, ki so nemočne celo tam, kjer so tolerirane znotraj sicer ozkih meja, ki jih je postavila hierarhična struktura družbe; nemočne so zato, ker ostajajo znotraj teh meja. Toda toleranca, kot jim jo kažejo, je varljiva in pospešuje uistousmerjanje. In na trdni osnovi uistousmerjene družbe, ki se je pred kakovostno spremembo malodane zaprla, celo toleranca takšno spremembo prej preprečuje, kot podpira.

Ravno te razmere naredijo kritiko takšne tolerance abstraktno in akademsko; in stavek, da je treba ponovno vzpostaviti ravnotežje med toleranco do desnice in do leve, zato da bi obnovili osvobajajočo funkcijo tolerance, se hitro izkaže za nerealistično spekulacijo. Vendar se zdi, da ima taka sprememba enak pomen kot obnovitev "pravice do upora", ki seže do prevrata. Ni in tudi ne more biti nobene takšne pravice za katero koli skupino ali posameznika nasproti zakoniti vladi, ki jo podpira večina prebivalstva. Toda mislim, da za zatirane in obvladane manjšine obstaja "naravna pravica" do upora; pravica, da uporabijo nezakonito sredstvo, brž ko se zakonita sredstva izkažejo za nezadostna. Zakon in red sta povsod in vedno zakon in red tistih, ki ščitijo etabrirano hierarhijo, zato je nesmiselno apelirati na absolutno avtoriteto teh zakonov in tega reda zoper tiste, ki v tem redu trpijo in se borijo proti njemu - ne za osebno prednost ali iz osebnega maščevanja, temveč ker hočejo postati ljudje. Nad njimi ni drugega sodnika razen postavljenih organov, policije in njihove lastne vesti. Če uporabijo nasilje, ne začnejo z novo verigo nasilnosti, temveč razbijajo etabrirano. Zavedajo se, da bodo kaznovani, in če so pripravljeni vzeti nase to tveganje, nima nihče (še najmanj vzgojitelj in intelektualec) pravice, da jim pridiga vzdržnost.

POST SCRIPTUM 1968

V razmerah, ki vladajo v tej državi (ZDA, op. prev.), toleranca ne more in ne izvaja civilizacijske funkcije, kakršno ji nalagajo liberalni protagonisti demokracije, to je zaščita nestrinjanja. Napredna zgodovinska sila tolerance je v razširitvi na tiste načine in oblike nestrinjanj, ki ne zagovarjajo statusa quo v družbi in niso omejena na institucionalni okvir etabrirane družbe. Ideja tolerance zato vključuje nujnost, da postanejo skupine in posamezniki, ki so drugačnega mnenja, nelegitimni, če in ko etabrirana legitimnost preprečuje in nasprotuje vzpostavitvi ne-

strinjanja. To velja ne le v primeru totalitarne družbe, v diktaturi, v enostrankarski državi, temveč tudi v demokraciji (predstavniški, parlamentarni, ali "neposredni"), kjer večina ne izhaja iz razvoja neodvisnih misli in mnenj, temveč iz monopolnega ali oligopolnega upravljanja javnega mnenja brez terorja in (navadno) brez cenzure. V takšnih primerih se večina obnavlja s tem, ko obnavlja ustrezne interese, ki jo vzpostavljajo kot večino. Po svoji strukturi je ta večina "zaprta", okamenela; "a priori" zavrača vse spremembe razen tistih znotraj sistema. Toda to pomeni, da večina ni več upravičena, da si lasti demokratični naslov najboljšega varuha skupnega interesa. Takšna večina je nasprotje Rousseaujeve "splošne volje": ni sestavljena iz posameznikov, ki v političnih funkcijah učinkovito "abstrahirajo" svoje privatne interese, temveč nasprotno, iz posameznikov, ki svoje privatne interese učinkovito enačijo s političnimi funkcijami. Predstavniki te večine z izražanjem in izvajanjem svoje volje izražajo in izvajajo voljo ustreznih interesov, ki oblikujejo večino. Ideologija demokracije skriva pomanjkanje lastne substance.

V Združenih državah gre pri oblikovanju javnega mnenja (to je večine) ta tendenca z roko v roki z monopolno in oligopolno koncentracijo kapitala. Možnost vplivanja na to večino na kakršenkoli učinkovit način je zaradi cene v dolarjih povsem izven dosega radikalne opozicije. Tudi tukaj sta prosto tekmovanje in izmenjava idej postala farsa. Levica nima enakega glasu, nima enakega dostopa do množičnih občil in javnega delovanja; ne zato, ker bi jo izključila konspirativnost, temveč zato, ker, v stilu dobre stare kapitalistične navade, nima potrebne kupne moči. In levica nima kupne moči zato, ker je levica. Te razmere zahtevajo od radikalnih manjšin strategijo, ki v osnovi zavrača dopuščanje nadaljnjega delovanja menda nerazlikovane, dejansko pa razlikovane tolerance: na primer strategijo protestiranja proti vzporednemu postavljanju govorcev levece ob govorce desnice (ali centra). Ne "enaka", temveč *večja* zastopanost levece bi pomenila izenačenje vladajoče neenakosti.

Toleranca se resnično izvaja, vendar v čvrstem okviru v naprej utrjene neenakosti. Celo nezaslišna mnenja se izražajo, nezaslišne incidente se objavlja na televiziji in kritike etabliranih politik prekinja enako število reklam kot konservativne zagovornike. Ali naj bi te medigre nevtralizirale absolutno težo, velikost in kontinuiteto sistemske publicitete ter indoktrinacije, ki deluje razigrano skozi neskončne reklame in razvedrila?

Glede na to situacijo sem v "Represivni toleranci" predlagal uveljavljanje razlikovane tolerance v obratni smeri kot sredstva za spremembo ravnotežja med desnico in levico, to je z omejevanjem svobode desnice, s čimer bi preprečili očitno neenakost svobode (neenake možnosti dostopa do sredstev demokratičnega prepričevanja) in okrepili zatirane nasproti zatiral-

cem. Omejili naj bi toleranco do tistih gibanj, ki imajo očitno agresiven ali razdiralen značaj (razdiralen za obet miru, pravičnosti in svobode za vse). Takšno diskriminacijo bi uporabili tudi za gibanja, ki nasprotujejo razširitvi socialne zakonodaje na revne, šibke in invalide. V nasprotju s silovitim prepričevanjem, da bi takšna politika pomenila odklon od liberalističnega načela enakosti za "drugo stran", trdim, da gre za vprašanja, pri katerih ni "druge strani", razen v formalističnem smislu, in da je "druga stran" izrazito "nazadnjaška" in onemogoča izboljšanje človeških razmer. Toleriranje propagande nehumanosti spridi cilje ne le liberalizma, temveč vsake napredne politične filozofije.

Predpostavil sem obstoj prepoznavnih kriterijev za agresivne, nazadnjaške in razdiralne sile. Če zadnji demokratični kriterij izraženega mnenja večine ne (ali še ne) prevladuje, če vitalne ideje, vrednote in cilji človeškega napredka ne vstopajo več (ali še ne) v enakopravno tekmovanje za oblikovanje javnega mnenja, če ljudje niso (ali še niso) suvereni, temveč jih "narejajo" suvereni centri moči - ali je tedaj sploh kakšna alternativa diktaturi "elite" nad ljudstvom? Za mnenje ljudi (običajno imenovanih Ljudstvo), ki niso svobodni ravno v tistih dimenzijah, kjer je liberalizem videl korenine svobode (neodvisno mišljenje in neodvisni govor), takšno mišljenje ne more imeti obče veljavnosti in oblasti - pa čeprav tvori Ljudstvo ogromno večino.

Če bi obstajala izbira med pravo demokracijo in diktaturo, bi demokracija gotovo imela prednost. Toda demokracija ne prevladuje. Zato radikalne kritike obstoječih političnih procesov brez oklevanja obtožujejo, da zagovarjajo "elitizem", diktaturo intelektualcev kot alternativo. Kar dejansko imamo, je vlada - predstavniška vlada neintelektualne manjšine politikov, generalov in poslovnežev. Značaj te "elite" ne obeta prav veliko, tako da politični privilegiji inteligence ne bi bili nujno slabši za družbo kot celoto.

V vsakem primeru John Stuart Mill, ki ni bil ravno sovražnik liberalne in predstavniške vlade, ni bil tako alergičen na politično vodstvo inteligence kot sodobnega vodiča semidemokracije. Mill je verjel, da "posameznikova mentalna premoč" opravičuje "upoštevanje mnenja ene osebe kot ekvivalenta za več mnenj":

"Dokler ne bo izumljen način diferenciranega glasovanja, ki bi izobrazil kot taki pripisalo stopnjo premoči, ki ji pripada, in ki bi bila dovolj velika protiutež številčni moči manj izobraženega razreda, in dokler ga javnost ne bo pripravljena sprejeti, toliko časa se ne morejo uveljaviti prednosti popolnih splošnih volitev, ne da bi prinesle s sabo, kot se mi zdi, prav tolikšno zlo⁵."

⁵ **Consideration on Representative Government** (Chicago: Gateway Edition, 1962), str. 183.

“Razlikovanje v korist izobrazbe, samo po sebi pravilno” naj bi hkrati zaščitilo “izobražene pred razredno zakonodajo neizobraženih”, ne da bi slednjim preprečilo izvajanje razredne zakonodaje po lastni presoji.⁶

Danes imajo te besede razumljivo antidemokratski, “elitistični” prizvok - razumljivo zaradi radikalnih nasledkov. Ker je “izobrazba” več in nekaj drugega kot trening, učenje ali pa priprava za obstoječo družbo, pomeni ne samo omogočanje človeku, da ve in razume dejstva, ki tvorijo realnost, temveč tudi, da ve in razume dejavnike, ki utrjujejo dejstva, tako da lahko spremeni nečloveško realnost. Takšna humanistična izobrazba bi vključevala “trde” znanosti (“trdo”/hard/ kot “hardware”, ki ga kupuje Pentagon?), ki bi jih osvobodila razdiralne usmerjenosti. Z drugimi besedami, takšna izobrazba bi resnično slabo služila establišmentu; z njegovega stališča bi bilo dajanje političnih prednosti možem in ženam, ki bi bili tako izobraženi, resnično antidemokratsko. Toda to ni edino stališče.

Seveda alternativa etabliranemu poldemokratskemu procesu *ni* diktatura ali elita, ne glede na to, koliko je intelektualna in inteligentna, temveč je boj za dejansko demokracijo. Del tega boja je bitka proti ideologiji tolerance, ki dejansko pospešuje in podpira ohranitev statusa quo neenakosti in diskriminacije. Za ta boj sem predlagal uveljavljanje razlikovane tolerance. Jasno je, da to uveljavljanje predpostavlja radikalni cilj, ki ga poskuša doseči. Ta *petitio principii* sem zagrešil zato, da bi se zoperstavil škodljivi ideologiji, ki trdi, da je toleranca v tej družbi že institucionalizirana. Toleranca, ki je življenjski element, simbol svobodne družbe, ne bo nikoli darilo vpričnih oblasti; v prevladujočih razmerah tiranije večine jo lahko dosežejo le radikalne manjšine, ki so to tiranijo pripravljene prelomiti in delati za vznik svobodne in suverene večine - manjšine, ki so netolerantne, militantno netolerantne in neposlušne tistim pravilom obnašanja, ki tolerirajo rušenje in zatiranje.

Prevedel Igor Lukšič

Prevedeno po predlogi:

Herbert Marcuse: “Repressive Tolerance (prva izdaja 1965). Postscript 1968 (prva izdaja 1969)”. V: Robert P. Wolff, Barrington Moore, Herbert Marcuse: *A Critique of Pure Tolerance*. Beacon Press, Boston 1970.

---

⁶ Prav tam, str. 181.